

МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

М. С. Васьків

АЗЕРБАЙДЖАНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В УКРАЇНСЬКИХ КНИЖКОВИХ ВИДАННЯХ

Зацікавлення українських дослідників азербайджанською літературою бере початок із середини XIX ст., від часу вимушеного перебування в Азербайджані М. Гулака. Проте перші книжкові публікації в Україні й українською мовою з'являються вже у XX ст. Вихід двох прозових книг перекладів із азербайджанської мови в міжвоєнному двадцятиріччі, 1930 року, ознаменував початок у справі видання творів тюркських народів колишнього СРСР (перші твори туркменської літератури, наприклад, були опубліковані українською мовою лише на початку 1950-х років).

Збірник оповідань “Молодий Азербайджан” [Молодий Азербайджан 1930] містить такі твори: Б. Талібі “Еркен Тукезбан”, Г. Назарлі “Зрадник”, “Двоє із ста двадцяти”, Сулеймана С. Ахундова “Намус”, “Світло надії”, А. Абульгасана “Відлюдник”, А. Ахвердова “Шейх Шабан” та широко знаних С. Гусейна “Проста річ”, “Дочка Гіляна”, “На шляху до нового життя (Сеїд)” і Сімурга “Нещастя в домі Мешаді Кадима”, “Важке завдання”, “Не згідна” та “Заріфе”, в яких традиційно для того часу йдеться про важке життя співвітчизників у дореволюційні часи, про боротьбу з утисками з боку куркульства і буржуазії, про утвердження соціалістичних перетворень, емансипаційні рухи тощо. Відповідною до ідейного змісту оповідань була розлога передмова до книги авторства Х. Зейналлі “Азербайджанська література: загальний огляд” [Зейналлі 1930], у якій виокремлюються “февдально-дідицький” період у літературі тюрків-азербайджанців (до 1905 року), дрібнобуржуазний з великою перевагою “народницько-інтелігентського прошарку” (1905–1924 роки) і, нарешті, “революційно-пролетарська доба”. Переклад усіх творів здійснений Григорієм Піддубним, який, очевидно, знав азербайджанську мову, хоча художній рівень перекладу українською не досить високий і більше нагадує механічне відтворення оригіналу казенно-суконним словом.

Близьким за змістом до текстів збірника було і видання повісті Сеїда Гусейна “На шляху до нового життя” у книзі малого формату [Гусейн 1930]. Своєрідним вступом до повісті можна вважати ілюстрацію на палітурці книги – силует жінки в червоній косинці та з майже червоним волоссям під нею. Отже, утвердження рівноправ'я жінки в тюркському суспільстві становить основу твору С. Гусейна. Це стосується і громадського життя, й особистих взаємин. Оповідь у творі ведеться від першої особи: наратор відтворює розповіді Джейран, ударниці виробництва й активного громадського діяча, після чергових зустрічей із нею. Жінка проходить шлях становлення від безправної служниці до активного будівника нового життя, а паралельно вирішує важкі проблеми любовного трикутника з Ельдаром і його офіційною дружиною та відстоювання власних материнських прав. “На шляху до нового життя” була не тільки актуальною за змістом для азербайджанського й українського читача, повість також відзначалася високим художньо-естетичним рівнем.

Розгром українського сходознавства на початку 1930-х років призвів до того, що переклади з азербайджанської мови в довоєнний період цими двома виданнями обмежилися. До цього можна, щоправда, додати публікацію 1928 року в “Червоному

шляхові” статті А. Сеїд-заде «Боденштедт чи Мірза-Шафі: Хто був автор перекладів, виданих німецькою мовою під заголовком: “Die Lieder des Mirza-Schaffy” та “Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy’s”» [Сеїд-заде 1928], в якій ідеться про те, як перекладач творів Вазеха Мірзи Шафі, німець Боденштедт, під враженням від успіху книги азербайджанського поета ХІХ ст. поступово став привласнювати собі чужі твори.

Черговий етап зацікавлення українських перекладачів азербайджанською класичною й сучасною літературою починається з кінця 1940-х років, набуваючи посилення в 1953–54 роках, коли цілеспрямовано, до 300-ліття так званого возз’єднання України й Росії, до видання творів літератур “народів СРСР” залучалися провідні літератори й перекладачі. Першим серед цих видань став високохудожній переклад Леоніда Первомайського поеми “Лейлі та Меджнун” (у книзі – “Лейла і Меджнун”) класика азербайджанської та перськомовної літератур Нізамі [Нізамі 1947]. Вагомість виходу поеми в українському перекладі підкреслювалася тим, що автором передмови був надзвичайно авторитетний (мабуть, найавторитетніший) в СРСР знавець арабської, перської й тюркських літератур Євген Бертельс [Бертельс 1947]. Прикро, але після цього, крім творів М. Ф. Ахундова, класична азербайджанська література не була представлена в Україні окремими виданнями.

Політично замовний характер перекладів напередодні ювілею “возз’єднання” визначив вибір відповідних творів. У 1951 році побачив світ українськомовний текст роману Мехті Гусейна “Апшерон” [Гусейн 1951], який згодом став класикою радянської літератури, часто публікувався в різномовних перекладах і в якому йдеться про традиційний для радянської літератури шлях головного героя Таїра від затурканого селянина-бідняка до свідомого, фахового робітника, новатора виробництва, активного громадського діяча. Так само традиційно, в дусі виробничих романів, ішлося про специфіку й героїзм праці нафтовиків, виховну роль наставників, тобто старшого покоління пролетарів, а також про формування нової національної інтелігенції. Переклад українською здійснювався не з мови оригіналу, а з російськомовного перекладу, що було загальноприйнятою практикою не лише стосовно азербайджанської літератури, а й щодо багатьох інших літератур народів СРСР. Якщо ж ідеться саме про переклади творів азербайджанської літератури, то така практика домінувала в 1950–60-ті роки, суттєво покращилася ситуація при перекладі прозових творів у наступні два десятиліття, але з 1990-х років усе повернулося до попереднього стану.

Саме таким було українськомовне видання ще одного роману М. Гусейна “Ранок” [Гусейн 1955] за російськомовним виданням 1954 р. в році 1955-му (тобто дуже оперативно), в якому йшлося про події 1907–08 рр. на нафтопромислах і одним із епіграфів до якого автор “не забув” узяти вислів (спільний) Й. Сталіна і В. Молотова. В анотації до перекладного видання так само “не забули” зазначити, що в романі “яскраво показано зв’язок азербайджанського робітничого класу з російським робітничим класом”, відтворюється боротьба “бакинського пролетаріату під керівництвом більшовицької партії”. На цьому тлі варто згадати ще одне видання роману “Апшерон” в Україні в російськомовному перекладі двох інтерпретаторів – Мір-Джабара як доброго знавця мови оригіналу й О. Садовського як знавця мови перекладу – в “регіональному” Дніпропетровську [Гусейн 1983] (решта творів азербайджанської літератури в післявоєнний період видавалися винятково в Києві).

У 1952 році публікуються дві п’єси азербайджанських письменників у перекладах відомих українських літераторів. Олекса Ющенко здійснив переклад віршованої драми “Сходить сонце (Ханкар)” [Вургун 1952] Самада Вургуну – класика радянської літератури. Ханкар – організатор підпалів на промислах, якого називають організатором страйків. Згодом у п’єсі з’являються Шаумян і Коба (тобто вже згадуваний Сталін), які очолюють нібито рух нафтовиків і під впливом яких страйки набувають системного, цілеспрямованого характеру. Не забувають згадати про Сталіна

і в кінці п'єси І. Касумова “Зоря над Каспієм” (перекладач – Іван Сенченко) [Касумов 1952], в якій уже йдеться про індустріальний розмах радянської доби, дається широкий спектр “позитивних” персонажів – від “керуючого нафтоотрестом” і секретаря Бакинського міськкому компартії до студентів, геологів, робітників. Пафосно-агітаційний характер п'єси підкреслювався назвою твору і фразами на зразок завершальної: “Зоря займається над Каспієм!..” [Касумов 1952, 89]. Також іще до “ювілею”, в 1953 р., вийшла у світ збірка оповідань (шість творів) класика азербайджанської прози Мір-Джалала [Мір-Джалал 1953] про до- і післяреволюційне минуле Азербайджану.

Наступні видання значно менше позначені політичною злобою дня, пафосністю, відзначаються більшою зосередженістю на морально-етичній проблематиці, прагненням відтворити психологічні портрети персонажів. Автобіографізмом позначений роман Ахмеда Рагімова “Моя сім'я” [Рагімов 1957] – класичний зразок виробничого роману з танкерами, нафтою, проблемами її перевезення, з надмірно точним відтворенням технічних аспектів цього процесу, але також зі спробами відтворити внутрішній світ персонажів, які мають значно ширше коло зацікавлень, крім виробничих. Репрезентантом моди на “широкоформатні” романи став переклад твору Алі Велієва “У нашому Чічеклі” (1958 р., близько 400 сторінок) [Велієв 1958], у центрі якого – драматичне кохання, а також післявоєнне відродження країни, внесок науки в розвиток сільського господарства, відтворення праці жіночої бригади як свідчення емансипаційних процесів у колишній ісламській нації тощо.

Інтерес до азербайджанської літератури не зникає в 60-ті роки, але був значно меншим, ніж у попереднє десятиліття і ніж можна було сподіватися (наприклад, у порівнянні з динамікою перекладів із туркменської літератури). У 1963 році (за російськомовним виданням 1961 р.) вийшов друком переклад українською повісті “Верби над ариком” [Ефендієв 1963] відомого азербайджанського письменника Ілляса Ефендієва. Повість цілком уписувалася в шістдесятницькі тенденції, відсторонившись від політичних аспектів і зосередившись насамперед на моральних пошуках, особистісному становленні головної героїні твору Нурії, випускниці театрального вишу, яка переживає драму кохання. Вимушена працювати спочатку завідувачем сільського клубу, вона перестає сприймати це як покару, знаходить насолоду у спілкуванні з морально багатими селянами, в розкритті їхнього творчого потенціалу, тому закономірним наслідком є те, що Нурія, збагачена безпосереднім досвідом людських взаємин, стає акторкою столичного театру. Жіночий образ займає центральне місце і в повісті Гасана Мехті огли Сеїдбейлі “Телефоністка” [Сеїдбейлі 1964], в якій ідеться про особисте і громадське життя звичайної робітниці Мехрібан, котра наділена надзвичайно багатим внутрішнім світом. Традиційно “радянським” є сюжет роману Байрама Байрамова “Листя” [Байрамов 1966], у якому розповідається про будні колгоспної праці, про Юсіфа, який під впливом пафосно-романтичних переконань переходить із заможного колгоспу в злиденний, щоби вивести його в передові. Дещо урізноманітнює дію роману відтворення перипетій кохання.

У 1969 році були надруковані відразу два перекладні азербайджанські романи. Вони цікаві передусім тим, що їхній зміст та автори тісно пов'язані з Україною. “Злиття вод” [Ібрагімов 1969] Мірзи Ібрагімова відтворює поширений серед літератур радянського Сходу сюжет: колишній батрак, тепер голова колгоспу “Нове життя”, знавець своєї справи, Рустам “відривається” від колективу, перетворюючись на нестерпного, владного правителя, який не хоче ні до кого прислухатися. Показово, що допомогти усвідомити йому власні помилки сміливо береться невістка. У передмові до роману [Гасанзаде 1969] Наріман Гасанзаде повідомляє, що становлення М. Ібрагімова як людини і митця відбувається на українських теренах, де він побував у 1931 році (на Харківському тракторному заводі і металургійних заводах

Макіївки). Саме про українські враження насамперед ідеться у творі азербайджанського письменника під назвою “Країна гігантів”.

Про Україну часів війни і сучасну (на момент написання твору) йдеться і в романі Юзифа Азімзаде з красномовною назвою “Він не чужий” [Азімзаде 1969]. Оповідач Малік, відчуваючи моральну відповідальність, вирушає в Україну, щоб якомога більше дізнатися про трагічну загибель Фариза, котрий поліг при визволенні українських земель. Ключовим у романі стає розділ “Фаризові щоденники”, один із шести, який займає майже половину текстового обсягу і повідомляє багато цікавого матеріалу про азербайджанський “погляд” на українське буття. Варто відзначити також оригінальну композицію роману, уміння відтворювати найтонші психологічні нюанси процесів “діалектики душі”. Ще один важливий момент: “Він не чужий” став першим опублікованим твором, який переклав українською Валентин Ціпка. Протягом наступних десятиліть він здійснив переклади біля двох десятків видань із азербайджанської, стане автором передмови до антології, тобто зробить неоціненний внесок у справу популяризації літератури Азербайджану в Україні. Частина творів В. Ціпка буде перекладати з російськомовних видань, але більшість із них – із оригінальних текстів, що було дуже вагомим здобутком в осягненні українським перекладацтвом тюркських літератур.

Саме Валентині Ціпку можемо завдячувати своєрідному бумові видань прозових творів азербайджанської літератури українською мовою в 1970–80-х роках. Але для цього періоду можна відзначити ще одну важливу тенденцію. Протягом 60-х років в Україні побачили світ лише переклади епічних творів. У 70–80-ті друкується значна кількість видань ліричних і драматичних творів, як окремих авторів, так і в антологіях, репертуарному збірнику тощо. Щодо епічних творів, то за два десятиліття вийшло десять окремих книг азербайджанських авторів, дев’ять із яких – за повного перекладу Валентина Ціпка, і тільки видання роману й оповідань Ю. Самедоглу “День страти” – спільна перекладацька праця Ціпка з Миколою Мірошниченком. У 1971 році побачили світ повісті вже згадуваного класика азербайджанської прози Мехті Гусейна у книзі “Сутичка” [Гусейн 1971]. У повістях ідеться про класову та кровну боротьбу в дореволюційному Азербайджані та навіть про протистояння пролетаря й інтелігента з самодурами головою райвиконкому і його братом у роки війни (твір “Трудна осінь (Серце)”). “Зображено класову боротьбу в азербайджанському селі в перші роки після перемоги Великого Жовтня”, – написано в анотації до українськомовного видання роману Фермана Керімзаде “Сніговий перевал” [Керімзаде 1976], у якому, важливо зазначити, відтворюється не лише “правда” бідняцька, а й “правда” тих, хто обстоює національну незалежність азербайджанців. “Радянська” інтерпретація подій у Баку від червня 1918 року до 28 квітня 1920-го, які мали вирішальне значення для боротьби за незалежний Азербайджан і призвели, зрештою, до втрати суверенітету, становить основу роману Гилмана Мусаєва “Північний вітер” [Мусаєв 1975], котрий вийшов у серії “Скарбниці братніх літератур” (у цій серії вийшло ще чимало творів не лише азербайджанської літератури, а й літератур інших народів СРСР).

У “Скарбниці братніх літератур” був надрукований також роман “Перване” Мірзи Ібрагімова [Ібрагімов 1979] – “панорамний” історичний роман, який відтворює азербайджанське минуле XIX ст. до 1890 року, – про “благо” приєднання краю до Російської імперії, про діяльність Мірзи Фаталі Ахундова і Нарімана Наріманова тощо. Про історію азербайджанців ідеться також у романі Сулеймана Рагімова “Шамо” (серія “Бібліотека історичної прози”) [Рагімов 1988] – про пастуха Шамо, який стає ватажком більшовицького повстання, про його кохання до красуні Гамер, про важку долю жінки в дореволюційному Азербайджані. Певною мірою історичним можна назвати також роман Сулеймана Велієва “Триглав, Триглав...” [Велієв 1981] – “про героїчну боротьбу югославських, італійських і радянських патріотів з

німецько-фашистськими загарбниками в районі югославського міста Трієста” [Велісв 1981, 4]. Для нас важливо те, що поряд із азербайджанцем Асланом воює українець Цибуля. Інтернаціоналістський характер твору підтверджують епіграфи – зі словенського, сербського, італійського й азербайджанського фольклору, з гоголівського “Тараса Бульби”. Тут варто згадати також і видання, яке формально виходить за межі 80-х років, – роман Чингіза Гусейнова “Фатальний Фаталі” [Гусейнов 1991], котрий друкувався в рамках серії “Бібліотека історичної прози”. Роман не тільки ґрунтовно викладає біографію Мірзи Фаталі Ахундова, а й подає розгорнуту картину подій ХІХ ст. в Закавказзі, на Кавказі, в Персії, Туреччині, Росії, Західній Європі.

Проблеми взаємин дітей і дорослих, формування справжньої людини, роль народної вікової мудрості в сучасному світі становлять основу перекладеної українською мовою збірки повістей та оповідань Акрама Айліслі “Над Курою в теплих лісах” [Айліслі 1982]. Морально-етична проблематика також стоїть у центрі уваги збірки Максуда Ібрагімбекова “Одного чудового дня” [Ібрагімбеков 1983], до якої увійшли вісім оповідань і п’ять п’єс – про увагу до внутрішнього світу кожної людини, про відповідальність перед іншими і громадою. Герої М. Ібрагімбекова відзначаються романтичним світобаченням, очікуванням неминучого дива в сірих буднях. Серед творів збірки найвідоміший – “Хто поїде в Трускавець”, на основі якого був знятий художній фільм. Романтичним учудненням позначений роман “Сказання про Сарикейнек і Валеха”: історію сучасного кохання Ілляс Ефендієв відтворює у стилізованій формі народного епосу. До книги азербайджанського письменника [Ефендієв 1985], крім зазначеного роману, увійшла також повість “Кизилівий міст”, у якій, традиційно для ідіостилю І. Ефендієва, головний герой – дівчина-сучасниця, котра відзначається ідеалістичними прагненнями перетворень на виробництві й у повсякденному житті.

Окремої розмови заслуговує книга Юсифа Самедоглу “День страти” [Самедоглу 1989], до якої увійшли однойменний роман і оповідання. По-перше, порушується раніше заборонений, а в роки “перебудови” дуже популярний і актуальний пласт проблем, пов’язаних із добою культу особи, репресіями сталінських часів, взаєминами жертв і катів, моральним занепадом доносителів тощо. Цей період героїзується, бо славетним репресованим предкам протиставляються нікчемні нащадки, сучасні письменники-притосовуванці – справжньому Поетові. По-друге, роман відзначається високим рівнем художньої оригінальності й довершеності, складними наративними формами і композицією, сюрреалістичними вкрапленнями, вставними епізодами узагальнюючого характеру про взаємини Поета і Володаря. Вагомості романові додавало те, що Ю. Самедоглу писав його не на “злобу дня”, в розпал перебудовних процесів, а ще в 1981–84 рр.

У 70–80-ті роки продовжується публікація українською мовою драматичних творів азербайджанських письменників. Комедія “Мерці” Джаліла Мамедкулізаде, класика азербайджанської літератури й журналістики межі ХІХ–ХХ ст., друкувалася у видавництві “Мистецтво” [Мамедкулізаде 1972], яке протягом 1950–80-х років (і особливо в 70-ті роки) спеціалізувалося на виданні п’єс народів СРСР окремими книгами-“метеликами” з одного твору. Цікава ця драма насамперед тим, що автором перекладу був відомий дисидент Валерій Марченко, який добре володів азербайджанською мовою і займався дослідженням українсько-азербайджанських культурних взаємин. Новаторством, навіть експериментом були позначені зміст і форма п’єси Максуда Ібрагімбекова “Мезозойська історія” [Ібрагімбеков 1975], дія якої переноситься в найнесподіваніші місця (крамниця, міжнародний курортний табір, штучний скельний острів, естакада у відкритому морі тощо). Драматичний любовний трикутник поєднується з протистоянням романтичного світогляду й міщанської психології. Через заперечення драматург навіть повідомляє, що причиною зникнення севрюги й осетрини в Каспії та крамницях є бездумне збільшення нафтовидобутку.

А в 1980 році вийшло перше видання українською мовою творів визначного класика азербайджанської літератури Мірзи Фаталі Ахундова “Пригоди скнари” [Ахундов 1980] з ґрунтовною передмовою і коментарями Азіза Шаріфа. До книги ввійшли три п’єси Ахундова, кожна з яких мала свого перекладача. Усі три перекладачі зуміли зберегти форму оригінальних драматичних творів – прозову з введенням окремих віршових фрагментів.

Із 1970-х років українською мовою нарешті починають публікувати книги перекладів азербайджанської лірики – антологій і окремих видань творів найвизначніших представників поезії Азербайджану. Першою ластівкою стала книга “Поезії” класика азербайджанської літератури Расула Рзи [Рза 1976]. Інтерпретаторами творів Р. Рзи були як знані поети (В. Бичко, А. Малишко, Б. Олійник, М. Бажан, І. Драч), так і професійні перекладачі (В. Швець, І. Гончаренко, Д. Бакуменко, Ю. Петренко, А. Чердаклі, Г. Коваль та ін.), котрі вміло відтворювали форму поезій азербайджанського класика, з римованими і холостими, рівно- і різноскладовими версами, синтаксичними експериментами. Особливо варто виокремити Станіслава Тельнюка, який переклав 29 творів циклу “Кольори”. Заслуговує на увагу також уміле відтворення верлібрових версів, білих віршів у перекладі поеми “Син землі” Григорія Ковалія й поеми “Ще і не те буде!” Івана Драча.

Наступною (в 1981 році) стала підбірка поезій Набі Хазрі з такою ж невибагливою назвою, як і збірка віршів Р. Рзи, – “Поезії” [Хазрі 1981] з короткою передмовою Бориса Олійника “Слово про побратима” [Олійник 1981]. У перекладених 89 ліричних творах Н. Хазрі основні мотиви – це кохання, життя народу і поета з народом та будівництво нового життя. Ледь не кожного з перекладачів можна назвати класиком вітчизняної літератури, провідним поетом або перекладачем доби: адже це П. Тичина, В. Сосюра, Б. Олійник, Д. Павличко, П. Засенко, П. Перебийніс, Л. Горлач, М. Гірник, А. Патрус-Карпатський, П. Городецький, С. Тельнюк, Ю. Петренко й О. Новицький.

Через рік вийшла книга Сулеймана Рустама під тією самою назвою – “Поезії” [Рустам 1982]. Як і дві попередні поетичні збірки, ця книга також друкувалася в серії “Скарбниця братніх літератур”. Змістові й версифікаційні особливості за підрядниками (інколи – з оригіналу) відтворили насамперед професійні перекладачі Станіслав Зінчук (13 поезій), Микола Братан (11), Михайло Москаленко (10), Валентин Лагода (9), Микола Упенік (6), Микола Мірошніченко (6), Степан Литвин (5) та ін., а також (значно менше) відомі поети Володимир Лучук (3), Дмитро Павличко (2), Микола Нагнибіда (2), Павло Мовчан (2), Платон Воронько (2), Павло Усенко (1) й інші. Леонід Талалай став перекладачем поеми “Найдорожче”.

А ще через рік друкувалося видання творів Джабіра Новруза “Серце планети” [Новруз 1983]. Серед перекладачів ліричних творів так само були як відомі митці слова (І. Драч, Д. Кремінь, Б. Олійник, П. Засенко, В. Герасим’юк, Ю. Буряк), так і фахові перекладачі (С. Литвин, С. Зінчук, Б. Шлапак, В. Куценко й інші). Збірка вирізнялася тим, що в ній було порівняно з іншими менше поезій, зате включено кілька поем: “Гімни” в інтерпретації Б. Олійника, “Видіння мертвого села” (В. Затуливітер), “Моя сестра Тирме” (О. Шугай).

Збірка “Лірика” Саят-Нови [Саят-Нова 1989] – класика азербайджанської, вірменської та грузинської літератур – вийшла друком із ґрунтовною передмовою Григорія Халимоненка “Як слово промовлю – гримлять небеса” [Халимоненко 1989], з якої можна дізнатися, що поет, який творив трьома мовами, почав писати саме азербайджанською мовою та що більшість його поезій створені теж саме азербайджанською. Проте у книзі перекладів з азербайджанської чомусь найменше (порівняно з перекладами з вірменської та грузинської), 18, 14 із яких ретранслював М. Мірошніченко і чотири – Г. Халимоненко.

Дати широке уявлення про найважливіші здобутки азербайджанської поезії були також покликані антології. Видавництво “Молодь” зуміло випередити публікацію “дорослих” поетів, надрукувавши збірку “Бакинські вогні: молода поезія Азербайджану” [Бакинські вогні 1978]. Епіграфом до антології стали рядки М. Рильського: “Дивлюся вниз – лежить Баку широкозорий, / Новий і давній вік у час один сплелись”. Оскільки йшлося про молодих, малознаних митців, то про кожного з них подавалася коротка біографічна довідка. Загалом інтерпретовано для українського читача твори 39 азербайджанських поетів, частина з яких мали загальносоюзну популярність (Джабір Новруз, Аббас Абдулла, Фікрет Годжа, Вагіф Самед-огли та ін.). Серед авторів антології були і дві поетеси: Офеля Бабаєва і Рафіга Гусейнова. До перекладів удалося залучити потужну когорту відомих українських поетів (І. Драч, П. Мовчан, Б. Олійник, В. Забаштанський, В. Затулівітер, Л. Талалай, О. Лупій, В. Коротич, Б. Чіп, О. Довгий та ін.) і знаних професійних перекладачів (М. Мірошніченко, Ю. Петренко, В. Гужва, А. Чердаклі, В. Бойченко й ін.).

Наступного року вийшла друком антологія “Мій Азербайджан: Азербайджанська радянська поезія” [Мій Азербайджан 1979]. Якщо молодих азербайджанських поетів перекладали вмісне для попередньої антології за обмежений часовий проміжок, то “Мій Азербайджан” об’єднав набутки українського перекладацтва у цій царині за півстоліття. Авторами перекладів стали корифеї української лірики ХХ ст.: П. Тичина, М. Бажан, В. Бичко, П. Мовчан, І. Драч, Д. Павличко, Б. Олійник, В. Лучук... Так само були залучені найкращі представники перекладацького цеху до підготовки цієї антології. Усього було ретрансльовано для українського читача твори 55 азербайджанських поетів, але основу становили поезії класиків лірики Азербайджану Самеда Вургуна, Сулеймана Рустама, Мікаїла Мушфіка, Мамеда Рагіма, Расула Рзи, Набі Хазрі, Аліаги Кюрчайли, Нарімана Гасанзаде, Вагіфа Ібрагіма та ін.

Якщо вже йдеться про антології радянських часів, то не можна не згадати і видання “Азербайджанське радянське оповідання” [Азербайджанське... 1984], яке об’єднало твори маститих майстрів “малої прози” (Мірза Ібрагімов, Сулейман Рагімов, Акрам Айліслі, Ілляс Ефендієв та ін.) і молодих тоді талантів (Анар) – усього 27 авторів, серед них – чотирьох прозаїків-жінок. Переклад здійснили усього три літератори – два з них добре знані (В. Ціпка і М. Мірошніченко), а також Людмила Маковецька.

У 70–80-ті була запущена ціла серія видань репертуарних збірників “Райдуга”, присвячених мистецтву союзних і автономних республік СРСР. У 1980 році вийшов і збірник “Голоси Азербайджану” [Райдуга 1980] за редакцією Олександра Білаша. Збірник містив переклад 31 ліричного твору, п’яти пісень (одна з них – на вірші Несімі, який належав до “батьків” азербайджанської поезії), однієї драми й одного танцю. Варто відзначити й розділ “Веселий оповідач”, до якого увійшло шість гумористично-сатиричних творів із легкою критикою “окремих”, як тоді казали, сучасних недоліків. Також “Насреддін і злодій” Сабіра свідчили про багатотисячову тяглість традицій азербайджанського гумору і сатири.

Прикро, але з історично неминучим і виправданим розпадом радянської імперії були суттєво порушені культурні зв’язки між державами, які постали на її руїнах. Це стосується й українсько-азербайджанських взаємин, зокрема й репрезентації для українського читача здобутків літератури Азербайджану. На щастя, зв’язки не перервалися зовсім, але після “Фатального Фаталі” (1991) Ч. Гусейнова перше книжкове видання азербайджанської літератури в Україні відбулося через 15 років. Але це було надзвичайно вагоме видання – двотомна “Антологія азербайджанської поезії” [Антологія... Том перший 2006; Антологія... Том другий 2006] загальним обсягом ледь не в 700 сторінок. Автором передмови “Зійшло сонце у Ширвані” став

упорядник і один із перекладачів антології, отже, прекрасний знавець азербайджанської літератури Микола Мірошніченко [Мірошніченко 2006]. Крім того, в кінці кожного тому подавалася коротка довідка про азербайджанських письменників, чії твори потрапили в антологію.

Перший том охопив значний часовий проміжок від XII до початку XX ст. Найповніше в ньому представлена творчість генія світової літератури Нізамі Гянджеві – це і вже згадувана “Лейла і Меджнун” у перекладі Л. Первомайського, й уривки з поеми “Хосров і Ширін” (пер. В. Барки), і “Нуширван на полюванні” (В. Мисик), і п’ять газелей, перекладених М. Мірошніченко і вперше надрукованих. Саме М. Мірошніченко також уперше познайомив українського читача з творчістю засновника азербайджанської літератури Афзаладдіна Хагані, переклавши його рубаї. До антології увійшли – також уперше для українського читача – твори визначних середньовічних поетів Азербайджану світового рівня Месхеті, Імадеддіна Несімі, Мугамеда Фізулі. Хороша добірка репрезентує й азербайджанську поезію XIX ст. (Молла Панах Вагіф, Мірза Шафі Вазех, Ашиг Алескер, Мірза Алекпер Сабір). Значна частина творів перекладена все тим самим Миколою Мірошніченко, але також у першому томі серед перекладачів – Павло Мовчан, Станіслав Тельнюк, Тарас Мельничук, Олександр Петькун, Дмитро Білоус та ін.

У другому томі представлена творчість 64 азербайджанських поетів XX – початку XXI ст., серед яких уже звично надруковано найбільше перекладів С. Вургун, С. Рустама, М. Мушфіга (Мушфіка), Р. Рзи, Н. Хазрі, Дж. Новруза, а також Лягіфа Мустафаоглу, Вагіфа Насіба та багатьох інших. Про масштабність проекту свідчить і те, який широкий, потужний перекладацький корпус минулого й сучасності залучено до видання: З. Гончарук, М. Терещенко, М. Чернявський, М. Вінграновський, О. Жолдак, О. Ющенко, П. Осадчук, П. Усенко, Л. Забашта, А. Малишко, І. Гончаренко, С. Тельнюк, М. Сингаївський, Ю. Петренко, П. Мовчан, Т. Коломієць, А. Кацнельсон, В. Лучук, С. Йовенко, В. Герасим’юк, Б. Олійник, І. Драч, Д. Шупта, І. Нижник, П. Засенко та інші. І, зрозуміло, М. Мірошніченко. Перекладалися не тільки найцікавіші з ідейно-формального боку поезії азербайджанських авторів, а й ті, які мали конкретний “український” слід. Так, в антології були надруковані переклад М. Терещенка поезії “Українським партизанам”, “Азербайджанський Кобзар” Сохраба Тагіра в перекладі Володимира Лучука, твір В. Насіба “Розмова з Павлом Мовчаном”.

У 2011 році до українського читача прийшов дуже цікавий роман, перекладений із німецької мови, який, проте, репрезентував азербайджанську літературу. Йдеться про твір “Алі та Ніно” [Сеїд 2011] Курбана Сеїда, німецькомовний рукопис якого датується 1937 роком. Роман відтворює драматичні події боротьби азербайджанців за національно-державну незалежність у 1918–20 рр., поневіряння, але не зневіру борців в еміграції. Дія твору переноситься то в Баку, то в Шушу, то в Гянджу чи Тифліс, у Персію, на могилу Грибоедова, в Європу тощо. Роман наповнений глибоким гуманістичним пафосом, умінням автора, який, очевидно, сам пройшов крізь складні події національно-релігійного протистояння, піднятися над етнічними і конфесійними розбіжностями: з суспільними подіями тісно переплітається “особиста” сюжетна лінія, не менш захоплююча і вражаюча, – кохання представника давнього азербайджанського роду Алі Хана Ширваншира і грузинської княжни Ніно, мусульманина і християнки. За однією з версій, під псевдонімом Курбан Сеїд писав Лев (Леон) Нусімбаум, який народився 1905 року в Києві, в сім’ї заможного єврея, котрий перевіз сина в ранньому віці в Баку. Це місто й азербайджанська культура стали рідними для письменника, тому він на еміграції постійно звертався до азербайджанської тематики і тюркських проблем. Зв’язок із Україною був не тільки в Нусімбаума, а й ще в одного ймовірного автора “Алі та Ніно” – Юсифа Везіра Ченменземелі, який навчався в Київському університеті Святого Володимира та певний час мешкав на українських теренах.

Для українсько-азербайджанського літературного єднання дуже плідним був 2014 рік. Окремою розмовою заслуговує 12-те число журналу “Всесвіт”, повністю віддане під переклади з азербайджанської літератури та дослідженням міжкультурних взаємин між Україною й Азербайджаном. Символічно-підсумковим за змістом було й видання “Вибрані твори” Мірзи-Фаталі Ахундова – ключової фігури новочасної азербайджанської літератури [Ахундов 2014]. Попри скромну назву книги, вона подає українському читачеві всю літературну спадщину класика (ліричні твори, шість п’єс і повість “Одурені зірки”), значний масив літературно-критичних праць. Для того щоб зібрання творів М.-Ф. Ахундова назвати повним, бракує його чималого філософсько-релігійного набутку. Про письменника, його роль в історії й культурі Азербайджану, в утвердженні українсько-азербайджанських культурних зв’язків ґрунтовно йдеться у двох передмовах до книги [Абдулла 2014; Білоцерківський 2014]. Вагоме значення мають і коментарі до текстів творів.

Видання “Вибраних творів” своїм обсягом могло би претендувати на академічний статус, однак на заваді цьому стоїть відсутність будь-яких указівок на джерела перекладів, повідомлення, з якої ж мови ці переклади здійснені (складається враження, що з російськомовних видань). М’яко кажучи, не дуже вдалою є й редакторсько-коректорська робота над текстами творів, над оформленням книги, зокрема розмежуванням творів і коментарів тощо. Проте друк такого повного зібрання творів Ахундова українською мовою давно був на часі й має неоціненне значення.

Важливим здобутком українського азербайджанознавства став вихід у 2015 році окремого видання творів Анара (Анара Расула-огли Рзаєва, сина відомого поета Расула Рзи), здійснений видавництвом “Ярославів Вал” [Анар 2015]. Прикро, що цей письменник-шістдесятник прийшов до українського читача так пізно (якщо не брати до уваги оповідання з уже згадуваної антології 1984 року). Анар продовжує плідно працювати в літературі й досі, проте видавці зосередилися на перекладах творів саме 1960-х років (повісті “Ювілей Данте” і “Коло (Біла гавань)”, оповідання “Ланцюжок”, “Я, ти, він і телефон”, “Грузинське прізвище”, “На ранок після тієї ночі”). Таку увагу саме до цих творів можна пояснити тим, що значна частина з них була екранізована (Анар за фахом – режисер). У цих творах письменник звертається і до теми репресій та їхніх наслідків у азербайджансько-радянському суспільстві, й до духовних та матеріальних проблем “маленької”, чи “пересічної”, людини-сучасника, і до “вічних” питань буття, позначених неповторним азербайджанським колоритом і впливом європейського екзистенціалізму, що так єднає творчість Анара з українськими письменниками-шістдесятниками.

Сучасний етап творчості письменника репрезентує повість “Білий Овен, чорний Овен”, за якою названа і вся книга. Повість умовно ділиться на дві частини – ймовірно протилежні альтернативи розвитку Азербайджану. Перший варіант – майже утопічний – розв’язання усіх політичних, етнічних і релігійних проблем, наслідком чого стане високий рівень матеріального й особливо культурно-духовного розвитку єдиної держави в історичних кордонах проживання усіх азербайджанців, значно ширших за сучасні. Хоча кордони не так уже й важливі, бо азербайджанці цілком органічно вписуються у глобалізаційні світові процеси, насамперед у тюрксько-іранському середовищі. Другий варіант – дуже песимістичний – розпад Азербайджану і протистояння через політичні, релігійні та цивілізаційні суперечності, що призводить до економічного й культурного занепаду. Розділений натрое Баку типологічно уподібнюється до Рівного/Ровно О. Ірванця. Обидва варіанти мають підґрунтя в теперішньому бутті азербайджанців, і тільки від них самих залежить, у який бік рушить їх розвиток.

Попри актуальність і високий художній рівень “Білого Овна, чорного Овна” видається, що остання чверть століття недостатньо представлена у виданні “Ярославого Валу”. Прикро також, що зовсім не репрезентовані дуже цікаві у творчості

Анара 70-ті й 80-ті роки. Можливо, на заваді, як завжди, став обмежений обсяг видання книги. Та не це є найбільшим недоліком видання. Очевидно, тільки Микола Мірошниченко здійснював переклад “Ланцюжка” з азербайджанської мови, тому відносно небагато в цьому творі українською коректорських недоглядів чи росіянізмів (наприклад, бродяга (с. 199); схожий (с. 206)). Решту текстів перекладали з російської, тому росіянізмами переклади рясно усіяні (безплатними (с. 14); жалкую (с. 16); пали жертвами (с. 33); по закінченні, у міру того (с. 136); виключно (с. 142); тираж (с. 235); в обстановці (с. 251); по східцях (с. 261); нагострив вуха (с. 266); кінчилася (с. 286); забавний (с. 287); рваних туфлях (с. 293) та багато ін. – приклади бралися довільно, але з різних творів, ретрансльованих різними перекладачами). До цього можна додати пропущені десятки разів розділові знаки чи присутність їх там, де вони не повинні бути. У змісті значиться, що переклад “С. Грабара”, в кінці тексту повісті – “Сергія Грабаря”. У тій самій повісті “Білий Овен, чорний Овен” зустрічаємо такі написання назви тюркського епосу й однойменного його героя: Кероглу, Керогли і Гьорогли. Ще один епічний герой – і Горгуд (с. 21, 85), і Горгуд (с. 36); назва ліричного фольклорного жанру – гошма і гошма (видається, що букву г треба було би використовувати значно активніше для перекладу онімів). Персонаж твору Бейрек періодично перетворюється в Бейбека і т. п.

Це дуже прикро, бо шановане видавництво “Ярославів Вал” доклало зусиль до належного оформлення видання – від ошатної палітурки до внутрішнього наповнення книги. Маю на увазі передмову Чингіза Айтматова і післямову Михайла Слабошпицького, а також прикінцеве інтерв’ю з донькою азербайджанського письменника Гюнель Анаргизи, які дають розгорнуте уявлення про творчий шлях Анара, насамперед 60-х років, та його роль в азербайджанській, загальнорадянській та пострадянській літературі. Можна було би назвати передмовою чи післямовою до “Білого Овна, чорного Овна” есей Анара “Стогін кяманчі, що очищує”, який багато що прояснює в задумі та змісті повісті. Незрозуміло, щоправда, чому есей не йде відразу після повісті, а несподівано вклинюється посеред інших художніх творів. Численні недоречності й помилки є тим величезним ковшем дьогтю, який псує бочку меду, бо видання творів Анара є непересічною подією, яка знайомить українського читача з творчістю класика не лише азербайджанської, тюркської чи азійської літератури, а й – не побоюся це стверджувати – визначного митця літератури світової.

Можна констатувати, що за 85 років українські перекладачі й видавці зробили чималий внесок у справу знайомства вітчизняного читача з набутками азербайджанської літератури, надавши до його послуг близько 45 книг різного обсягу й формату. Найповніше представлена література Азербайджану, яку прийнято називати “радянською” (виняток – “Алі та Ніно” К. Сеїда), тобто ХХ ст. Це і романи, і повісті, й оповідання окремих авторів, видання окремих чи кількох п’єс, поетичні збірки найвизначніших майстрів художнього слова зі збереженням основних змістових і версифікаційних особливостей, новаторських пошуків і знахідок, а також різноманітні антології. Що стосується “дореволюційної” літератури, то можемо говорити про майже повне видання художніх творів Мірзи Фаталі Ахундова і більш-менш репрезентативне представлення українському читачеві доробку Нізамі Гянджеві. Натомість нагальною є потреба суттєво розширити коло перекладених творів Хагані, Несімі, Фізулі, Мірзи Шафі, Сабіра та ін. Прикро, що досі українці не дістали можливості читати рідною мовою п’єси Нарімана Наріманова, класика азербайджанської літератури й визначного громадсько-політичного діяча, або твори Чеменземенлі (насамперед “Студентів”, у яких дія розгортається в Україні), адже біографії обох тісно пов’язані з Україною. Для виконання цих та інших завдань чи не найактуальнішою є потреба сформувати власну школу перекладачів, які не використовували би посередником російську мову, а здійснювали би прямий переклад із азербайджанської українською мовою.

ЛІТЕРАТУРА

- Абдулла К. Мірза-Фаталі Ахундов – могутній міст між українським і азербайджанським народами // Ахундов М. Ф. **Вибрані твори** / Пер.: Василь Білоцерківський. Київ, 2014.*
- Азербайджанське радянське оповідання** / З азерб.; упоряд. Г. Аббасзаде. Київ, 1984.*
- Азімзаде Ю. **Він не чужий: Роман** / З азербайджанської переклав Валентин Ціпко. Київ, 1969.*
- Айліслі А. **Над Курою в теплих лісах: Повісті та оповідання** / Переклав з азерб. Вал. Ціпко. Київ, 1982.*
- Анар. **Білий Овен, чорний Овен: Оповідання і повісті**. Київ, 2015.*
- Антологія азербайджанської поезії**. Том перший: XII – початок XX століття / Упорядник Микола Мірошниченко. Київ, 2006.*
- Антологія азербайджанської поезії**. Том другий: XX – початок XXI століття / Упорядник Микола Мірошниченко. Київ, 2006.*
- Асадуллаєв С. Естетичний ідеал письменника // Мусаєв Г. **Північний вітер: Роман** / З азерб.; пер. Валентин Ціпко. Київ, 1975.*
- Ахундов М. Ф. **Пригоди скнари: П'єси**. Київ, 1980.*
- Ахундов М. Ф. **Вибрані твори** / Пер.: Василь Білоцерківський. Київ, 2014.*
- Байрамов Б. **Листя: Роман** / Авторизований переклад з азербайджанської І. Буше. Київ, 1966.*
- Бакинські вогні: Молода поезія Азербайджану** / Укл. Вагіф Аліяр-огли Ібрагімов. Київ, 1978.*
- Бертельс Є. Великий поет азербайджанського народу // Нізамі Ганджеві. **Лейла і Меджнун: Поема** / Переклад Леоніда Первомайського. Київ, 1947.*
- Білоцерківський В. Життєвий і творчий шлях Мірзи-Фаталі Ахундова (від перекладача) // Ахундов М. Ф. **Вибрані твори** / Пер.: Василь Білоцерківський. Київ, 2014.*
- Велієв А. **У нашому Чічеклі** / З азербайджанської; переклав В. Нефелін. Київ, 1958.*
- Велієв С. **Триглав, Григлав...: Роман** / Переклав з азербайджанської Валентин Ціпко. Київ, 1981.*
- Вургун С. **Сходить сонце (Ханкар): драма на 3 дії, 10 картин** / Перекл. Олекси Ющенка. Київ, 1952.*
- Габіббейлі І. **Азербайджанська література початку XX століття**. Київ, 2013.*
- Гасанзаде Н. А. **Азербайджанско-украинские литературные связи (1941–1945): автореф. дис. ... канд. філол. н.** Баку, 1964.*
- Гасанзаде Н. **Народний письменник Азербайджану** // Ібрагімов М. **Злиття вод: Роман** / Авториз. пер. з азерб.; пер. Олена Корженевич та Галина Лозинська. Київ, 1969.*
- Герман О. Від упорядника // Сеїд К. **Алі та Ніно: Роман** / Упор., пер., передм. та проект обкладинки Оксани Герман. Київ, 2011.*
- Гусейн М. **Апшерон: Роман** / Пер. С. Дроб'язка. Київ, 1951.*
- Гусейн М. **Ранок: Роман** / З азербайджанської; переклад І. Кулініча, І. Щербини. Київ, 1955.*
- Гусейн М. **Сутичка: Повісті** / З азерб. пер. Валентин Ціпко. Київ, 1971.*
- Гусейн М. **Апшерон: Роман** / [Пер. с азерб. Мир-Джабара и А. Садовского]. Днепропетровск, 1983.*
- Гусейн С. **На шляху до нового життя**. Харків, 1930.*
- Гусейнов Ч. **Фатальний Фаталі: Роман** / Переклав з азерб. Вал. Ціпко. Київ, 1991.*
- Ефендієв І. **Верби над ариком: Повість** / З азербайджанської; переклав Б. Попель. Київ, 1963.*
- Ефендієв І. **Сказання про Сарикейнек і Валеха: Роман. Кизилівий міст: Повість** / Пер. з азерб. Вал. Ціпко. Київ, 1985.*
- Зейналлі Х. **Азербайджанська література: загальний нарис** // **Молодий Азербайджан: Збірка творів сучасних азербайджанських письменників** / За ред. А. В. Багрія; на укр. мову переклав Григорій Піддубний. Харків – Одеса, 1930.*
- Ібрагімбеков М. **Мезозойська історія: П'єса на 2 дії** / Пер. Василя Бережного. Київ, 1975.*
- Ібрагімбеков М. **Одного чудового дня: Оповідання, повісті** / Перекл. з рос. В. Ціпка. Київ, 1983.*
- Ібрагімов М. **Злиття вод: Роман** / Авториз. пер. з азерб.; пер. Олена Корженевич та Галина Лозинська. Київ, 1969.*

Ібрагімов М. Перване: Роман / Авториз. перекл. з азерб. В. Ціпка; Передм. Г. Ломідзе. Київ, 1979.

Касумов І. Зоря над Каспієм: П'єса на 4 дії, 7 картин / Переклад Ів. Сенченка. Київ, 1952.

Керімзаде Ф. Сніговий перевал: Роман / З азербайджанської переклав Валентин Ціпка. Київ, 1976.

Ломідзе Г. Кроки історії // Ібрагімов М. **Перване: Роман**. Київ, 1979.

Мамедкулізаде Дж. Мерці / З азерб. переклав Валерій Марченко. Київ, 1972.

Мій Азербайджан: Азербайджанська радянська поезія / Упор. А. С. Абілов та В. І. Ціпка. Київ, 1979.

Мір-Джалал. Оповідання / З азербайджанської. Київ, 1953.

Мірошниченко М. Зійшло сонце у Ширвані: Азербайджанська поезія XII–XX століть: літературознавчі імпресії // **Антологія азербайджанської поезії**. Том перший: XII – початок XX століття / Упорядник Микола Мірошниченко. Київ, 2006.

Молодий Азербайджан: Збірка творів сучасних азербайджанських письменників / За ред. А. В. Багрія; на укр. мову переклав Григорій Піддубний. Харків – Одеса, 1930.

Мусаєв Г. Північний вітер: Роман / З азерб.; пер. Валентин Ціпка. Київ, 1975.

Нізамі Ганджеві. Лейла і Меджнун: Поема / Перекл. Леоніда Первомайського. Київ, 1947.

Новруз Дж. Серце планети: Вірші та поеми / З азерб.; упоряд. та вст. ст. Бориса Олійника. Київ, 1983.

Олійник Б. Слово про побратима // Хазрі Н. **Поезії** / З азерб.; упорядкував Петро Городецький; Передм. Б. Олійника. Київ, 1981.

Олійник Б. Високе чуття Вітчизни // Новруз Дж. **Серце планети: Вірші та поеми** / З азерб.; упоряд. та вст. ст. Бориса Олійника. Київ, 1983.

Рагімов А. Моя сім'я: Роман / З азербайджанської; переклад Олени Корженевич. Київ, 1957.

Рагімов С. Шамо: Роман / Переклав з азерб. Валентин Ціпка. Київ, 1988.

Райдуга: Репертуарний збірник. Київ, 1980. № 20–21. **Голоси Азербайджану** / Упоряд. О. М. Новицький; Редкол.: О. Білаш та ін.

Рза Р. Поезії: Вибране / З азерб.; упоряд. Данило Бакуленко. Київ, 1976.

Рустам С. Нова сторінка дружби // **Бакинські вогні: Молода поезія Азербайджану** / Укл. Вагіф Аліяр-огли Ібрагімов. Київ, 1978.

Рустам С. Поезії / Перекл. з азерб.; Упоряд. А. Абілова; Передм. В. Ціпка. Київ, 1982.

Самедоглу Ю. День страти: Роман, оповідання / З азерб. перекл. Вал. Ціпка, М. М. Мірошниченко. Київ, 1989.

Саят-Нова. Лірика: Пер. з вірмен., груз., азерб. / Упоряд., передм. та приміт. Г. Халимоненка. Київ, 1989.

Сеїд-заде А. А. Боденштедт чи Мірза-Шафі: Хто був автор перекладів, виданих німецькою мовою під заголовком: “Die Lieder des Mirza-Schaffy” та “Aus dem Nachlasse Mirza-Schaffy's” // **Червоний шлях**, 1928, № 11.

Сеїд К. Алі та Ніно: Роман / Упор., пер., передм. та проект обкладинки Оксани Герман. Київ, 2011.

Сеїдбейлі Г. Телефоністка: Повість / Пер. з рос. І. Буше. Київ, 1964.

Хазрі Н. Поезії / З азерб.; Упорядкував Петро Городецький; Передм. Б. Олійника. Київ, 1981.

Халимоненко Г. “Як слово промовлю – гримлять небеса” // Саят-Нова. **Лірика: Пер. з вірмен., груз., азерб.** / Упоряд., передм. та приміт. Г. Халимоненка. Київ, 1989.

Ціпка В. Доля поета – доля народу // Рустам С. **Поезії** / Перекл. з азерб.; упоряд. А. Абілова; передм. В. Ціпка. Київ, 1982.

Шаріф А. Мерці // Мамедкулізаде Дж. **Мерці** / З азерб. переклав Валерій Марченко. Київ, 1972.

Шаріф А. Передмова // Ахундов М.Ф. **Пригоди скнари: П'єси**. Київ, 1980.

Шаріф А. Коментарі // Ахундов М.Ф. **Пригоди скнари: П'єси**. Київ, 1980.